

Brabants
mozaïek
IN
ONTWIKKELING

Landbouw

INSPIREREN

Natuur

VOEDEN

Energie

SAMENWERKEN

Klimaat

BESCHERMEN

EEN OPROEP VOOR GEZAMENLIJKE, GEBIEDSGERICHTE AANPAK VAN DE
TRANSITIES VAN LANDBOUW, NATUUR, KLIMAAT EN ENERGIE

Deze oproep komt van:

- ◆ ZLTO, *Hans Huijbers, voorzitter*
- ◆ Brabants Landschap, *Jan Baan, directeur*
- ◆ Waterschap Brabantse Delta, *Kees Jan de Vet, dijkgraaf*
- ◆ Brabants Particulier Grondbezit, *Jan Hak, voorzitter*
- ◆ Brabantse Milieufederatie, *Joris Hogenboom, directeur*
- ◆ Gemeente Tilburg, *Mario Jacobs, wethouder*
- ◆ Waterschap Aa en Maas, *Lambert Verheijen, dijkgraaf*
- ◆ Natuurmonumenten, *Lars Koreman, provinciaal ambassadeur Brabant/Limburg*
- ◆ VNO-NCW Brabant Zeeland, *Eric van Schagen, voorzitter*
- ◆ Staatsbosbeheer, *Marc de Wit, hoofd Staatsbosbeheer Noord-Brabant*
- ◆ Waterschap de Dommel, *Lex Huijbers, plaatsvervangend watergraaf*
- ◆ Waterschap Rivierenland, *Mathieu Gremmen, plaatsvervangend dijkgraaf*

En wordt ondersteund door:

- ◆ Regio Noordoost-Brabant, *Jos van den Boogaart, wethouder*
- ◆ Metropoolregio Eindhoven, *Anke van Extel-van Katwijk, wethouder*
- ◆ Regio West-Brabant, *Petra Lepolder, Patrick Kok en Hans Wierikx, wethouders*
- ◆ Regio Hart van Brabant, *Mario Jacobs, wethouder*
- ◆ B5 gemeenten, *Mario Jacobs, wethouder*
- ◆ Brabant Water, *Guiljo van Nuland, directeur*

DE BRABANTSE AANPAK:

Ondernemend & Samen

Inhoud

1 MANIFEST 2019:
Samen aan de slag

2 Trots op elkaar en op de
resultaten

3 Transities bieden kansen voor
het Brabantse Mozaïek

4 Samenwerken aan vertrouwen

5 Voeden

6 Beschermen

7 Inspireren

2

4

6

8

10

16

18

EEN OPROEP VOOR GEZAMENLIJKE, GEBIEDSGERICHTE AANPAK VAN DE
TRANSITIES VAN LANDBOUW, NATUUR, KLIMAAT EN ENERGIE

1 MANIFEST 2019: Samen aan de slag

De Manifestpartners (MFP) – dat zijn Zuidelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (ZLTO), Brabants Landschap, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Brabantse Waterschappen, Brabantse Milieufederatie (BMF), Brabants Particulier Grondbezit (BPG) en de vijf grote Brabantse gemeenten (B5) investeren sinds jaar en dag in de kwaliteit en betekenis van het Brabantse Mozaïek: het

landschappelijk samenhangend geheel van landelijk en stedelijk gebied in Noord-Brabant. Bij vier voorgaande verkiezingen van Provinciale Staten van de Provincie Noord-Brabant deelden wij de door ons gewenste ontwikkelingsrichting van het Brabants Mozaïek.

De aandacht richtte zich toen vooral op de realisatie van het Natuurnetwerk Brabant (NNB). In hoofdstuk twee van dit manifest leest u hierover meer. We zetten de traditie ook in 2019 voort en doen met dit manifest wederom een oproep aan de Provincie Noord-Brabant.

In 2019 staan we voor nog grotere opgaven dan de afgelopen jaren. Het Brabantse Mozaïek verandert constant door transitie bij landbouw, klimaat, energie en natuur. En de impact en het tempo

van die veranderingen zal de komende jaren toenemen. Hierdoor staan we in Brabant voor een samenhangend geheel van sociale, economische en ecologische opgaven. Welke uitgangspunten de MFP daarin belangrijk vinden, staan in hoofdstuk 3. De opgaven zijn urgent en complex. Het nieuwe manifest 2019 is daarmee actueler dan ooit. Voor de MFP staan in dit manifest allereerst zelfbindende opgaven. We herbevestigen onze samenwerking en eerder afgesproken opgaven. We vragen andere partijen om deze opgaven mee op te pakken.

Met deze herbevestiging en oproep zijn we er niet. Zoals gezegd staat Noord-Brabant voor grote transitie met tal van nieuwe opgaven. We moeten zorgen voor voldoende duurzame energie. Dat vraagt onder andere om ruimte voor zonnepanelen en windmolens. De huidige landbouw schakelt over naar kringlooplandbouw met meer volhoudbare economische kracht en met meer focus op kwaliteit. Intensieve regenval, droogte en hitte door klimaatverandering hebben nu al grote gevolgen voor onze economie en gezondheid. Hoe passen we ons daarop aan? Bovendien is de opgave voor de realisatie van het NNB nog lang niet af. Het maken van een robuust netwerk

In 2019 staan we

voor nog grotere

opgaven dan de

afgelopen jaren

dat ruimte biedt aan mens, plant en dier. Trends zoals digitalisering, en robotisering zetten door en helpen mee de transitie innovatief vorm te geven. Tegelijkertijd vindt krimp plaats op het platteland en groei in de stad. Dat verandert de relatie stad en land en leidt tot de opgave om een aantrekkelijke stad in een mooi landschap te behouden en waarden te beschermen. In de hoofdstukken 5: voeden, 6: beschermen en 7: inspireren leest u meer over onze rol in de opgaven van de verschillende transitie.

Randvoorwaarde voor een geslaagde aanpak van deze complexe opgaven is het herstel, opbouw en borging van het onderling vertrouwen tussen de betrokken partijen. We pleiten in dit verband voor herleving en verbetering van het "Brabant-

Dat past bij de
 Brabantse aanpak:
 Ondernemend
 & Samen

se model": een informeel netwerk dat elkaar blindelings weet te vinden, elkaar vasthoudt, inspireert en aanspreekt. Naast vertrouwen is er ruimte, veel ruimte nodig en een gezamenlijke en gebiedsgerichte aanpak. De manifestpartners zetten zich hiervoor in. Samen met alle Brabanders: stedelingen, plattelanders, ondernemers, kennisinstellingen en overheden leveren hieraan een actieve bijdrage. We nodigen u van harte uit om deze mee vorm te geven aan de opgaven van het Brabants Mozaïek. Dat past bij de Brabantse aanpak: ondernemend en samen. Daarvoor gaan we aan tafel en benutten we deze nieuwe tijd om aan de slag te gaan. Hierover leest u meer in hoofdstuk vier.

2 Trots op elkaar en op de resultaten

De Manifestpartners bereikten samen met provincie Noord-Brabant en het Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB) en andere partijen veel in de afgelopen jaren. Met een bijdrage van 160 miljoen euro voor het NNB tot 2027 dragen de MFP hun steentje bij. De PNB heeft 240 miljoen euro gereserveerd voor realisatie van het NNB. De B5 zegden toe om voor 40 miljoen euro NNB te realiseren. We zijn trots op onze succesvolle samenwerking en de behaalde resultaten.

In de projecten

blijkt de

meerwaarde

van samenwerking

We zijn trots op elkaar want alleen door intensieve samenwerking van alle manifestpartners floreert het Brabants Mozaïek. En dat is essentieel omdat de bestuurlijke samenwerking afgelopen anderhalf jaar niet vanzelfsprekend was. Juist in de projecten blijkt de meerwaarde van samenwerking. Opgaven van natuur, landbouw, water, recreatie, landschap en een vitaal platteland worden daarin vanzelfsprekend gebiedsgericht gecombineerd. Vaak samen met ondernemers, overheden, onderwijs en burgers. De tabel geeft aan welk deel we van de 160 miljoen euro besteed hebben.

De realisatiegraad van het NNB loopt, ondanks alle mooie projecten, nog achter bij de gewenste planning. Een belangrijke reden daarvoor is het gebrek aan beschikbare grond. De MFP werken daarom hard aan de flexibilisering van de grondbeschikbaarheid voor natuurdoelen. Daarnaast blijft het hard nodig om te zorgen voor verbetering van de milieumomstandigheden (lucht, water, bodem) om duurzame instandhouding van de natuur in Brabant mogelijk te maken. We kijken terug op een succesvolle periode. Ook zijn er nog voldoende uitdagingen om het NNB af te maken, nog intensiever te koppelen aan andere maatschappelijke opgaven en te zoeken naar nog intensievere en andere vormen van samenwerking.

	WIJZE VAN REALISEREN	MILJ. €	UITDAGINGEN
BOEREN	ONDERNEMEND NATUURNETWERK EN BOEREN HEBBEN EEN OPLOSSING	1,7	VINDEN VAN EEN SLUITEND ECONOMISCH MODEL
WATERSCHAPPEN	COMBINATIE WATER- EN NATUURDOELEN	13	BESCHIKBAARHEID GRONDEN EN MILIEUKWALITEIT
NATUURORGANISATIES	SAMEN MET DE OMGEVING	3,8	BESCHIKBAARHEID GRONDEN EN MILIEUKWALITEIT
LANDGOEDEREN	VERDIENMODELLEN		VINDEN VAN EEN SLUITEND ECONOMISCH MODEL
PARTICULIEREN	LOKALE INITIATIEVEN	3,5	
GEMEENTEN	LOKALE INITIATIEVEN	4,2	

3

Transities bieden kansen voor het Brabantse Mozaïek

Brabant staat er
in economisch
opzicht
goed voor

Kenmerk van Brabant is dat stad en land onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Zo eet de stedeling voedsel en drinkt water afkomstig uit

het landelijk gebied en wandelt en fietst hij graag in de Brabantse natuurgebieden. De landbouw verkoopt op haar beurt producten aan de stadsbewoner.

Brabant staat er in economisch opzicht goed voor. Met goede vooruitzichten voor de hoogwaardige maakindustrie, groeiende buitenlandse export, aantrekkende groothandel, een sterk agrofood cluster en toenemend consumentenvertrouwen. De werkgelegenheid in Brabant groeit jaarlijks met ruim 56.000 banen, met bijbehorende toenemende spanning op de arbeidsmarkt. De Brabantse bevolking groeit de komende twintig jaar (in de stad) en de woningvoorraad neemt toe met 120.000 woningen. De (auto)mobiliteit en de bijbehorende files nemen toe. De aanleg van extra wegen, woon- en werkgebieden verhoogt de druk op het buitengebied.

De vraag is hoe de toekomstige verdeling van Noord-Brabant eruit ziet? Duidelijk is dat het buitengebied en de relatie tussen stad en land

zullen veranderen. Met extra woningen, een veranderende mobiliteit, een landbouw die zoekt naar nieuwe kringlopen met minder beschikbaar areaal en grotere bedrijven en met meer aansluiting op maatschappelijke doelen zoals energie-, natuur- en klimaatopgaven. Als manifestpartners hanteren we bij de combinatie van transities de volgende dragende uitgangspunten.

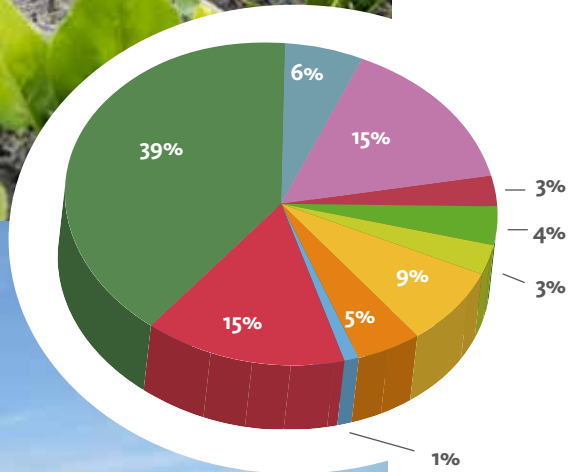
We doen het voor welzijn en welvaart en geluk van de Brabantse inwoners. De kwaliteiten van het Brabantse Mozaïek dragen bij aan het internationale leef- en vestigingsklimaat van Brabant. In kennisintensieve sectoren geldt nu al: jobs follow talent. Voor de arbeidsmarkt is het dus zaak om mensen in Brabant vast te houden en hierheen te krijgen en in te spelen op de demografische veranderingen ten gevolge van vergrijzing, krimp en groei. Het buitengebied speelt daarbij een belangrijke rol. Kenniswerkers stellen hoge eisen aan hun leefomgeving en de factor “quality of life” wordt bij hun locatiekeuze steeds belangrijker. De manifestpartners hebben de ambitie om mee te werken aan het welzijn en de welvaart van de Brabanders en te helpen de economie te versterken, ondersteunen en

Bij de klimaat-
en energietransitie
lopen Brabantse
burgers voorop

verduurzamen. Nu en in de toekomst. Behoud van kwaliteit en draagkracht van dat landschap zijn daarbij belangrijke condities omdat de economische groei zich afspeelt in de metropolitane gebieden (zoals Noord-Brabant). Het belang van het landschap voor wonen en werken, toont de urgentie om de kwaliteit van het Brabants mozaïek in de aanstaande transitie en verstedelijkingsopgaven niet te verkwanselen maar juist te versterken.

We geven de transitie samen op vernieuwende wijze vorm. Het landschap vormt de Brabanders en de Brabanders vormen samen het mozaïek. Steeds meer Brabantse burgers zijn als vrijwilliger betrokken bij de ontwikkeling, het beheer en instandhouding van de natuurgebieden. Maar ook bij het vormgeven van de klimaat- en energietransitie lopen veel burgers in hun directe omgeving voorop. Wij willen deze ambassadeurs van het Brabantse Mozaïek stimuleren en faciliteren. De Brabantse streken kennen een grote diversiteit. Zo heeft West-Brabant een ander landschap dan

- VOEDERGEWAS
- TUINBOUW
- AKKERBOUW
- INFRA
- WATER
- NATUUR
- STAD
- BEDRIJFSTERREIN
- SPORTVELDEN
- BOS

Oost-Brabant en ook de culturele identiteit van de bewoners is anders. Net als die van de Brabantse steden. Doorslaggevend hiervoor is onder meer hun relatie met het omliggende land. Juist die diversiteit en complementariteit geven balans en kleur aan het Brabantse Mozaïek. De Brabanders spelen een doorslaggevende rol om de transitie succesvol en gedragen in te vullen en tot een succes te maken. We bouwen voort op de unieke drive van boeren, burgers en buitenlui, die keer op keer met nieuwe initiatieven komen en tradities vernieuwen! Dat vraagt ook om sociale innovatie. Tijdig anticiperen, onder meer met de ontwikkeling van passende (om)scholing en werk-naar-werk-trajecten kan voorkomen dat de transitie in de verschillende sectoren leiden tot maatschappelijke weerstand.

We maken kringlopen. Circulariteit is uitgangspunt bij ons handelen. Het Brabants Mozaïek is bij uitstek de plek om de transitieagenda van de circulaire aanpak vorm te geven en uit te voeren. Een circulaire economie richt zich op het optimaal inzetten en hergebruiken van grondstoffen (voedsel, water, energie, landbouwproducten) in de verschillende schakels van de productieketen: van de winning van grondstoffen tot consumptie. Grondstoffen zijn schaars. Hierdoor is het belangrijk om de beschikbare grondstoffen zo efficiënt mogelijk te gebruiken. Dit geeft ook nieuwe kansen voor bedrijven: nieuwe markten en meer samenwerking. In de productieketen maar ook tussen productieketen.

We geven deze dragende uitgangspunten vorm door in te zetten op een mozaïeklandschap dat haar bewoners **voedt, beschermt en inspireert**. **Samenwerking** is daarbij het belangrijkste element.

4

Samenwerken aan vertrouwen

De MFP werken aan onderling vertrouwen.

Het verleden is niet te veranderen, de toekomst kunnen we wel vormgeven. De Brabantse cultuur biedt veel aanknopingspunten om dat samen te doen. Via de Brabantse aanpak van elkaar opzoeken, het zoeken naar kansen en het elkaar iets gunnen: 'Het Brabantse model'. Onderling

vertrouwen is de brandstof om dit model goed te laten functioneren.

We maken daarom de volgende afspraken: we werken transparant, we bespreken wat goed gaat maar ook tijdig wat ons dwars zit, we maken heldere afspraken hoe we elkaar kunnen helpen en wat

we van elkaar verwachten, we nemen de tijd, hebben geduld en zijn mild tegen elkaar. We geven dat vorm in het 'Brabants Mozaïek beraad'. Doel van dit beraad is elkaar vast te houden, elkaar te inspireren en aan te spreken. Het beraad bewaakt de richting en de voortgang van de transities, signaleert kansen en uitdagingen binnen Brabant of er buiten (Europa, Rijk, anderszins). Hierbij past een organisatievorm die Brabant in staat stelt gedurende een lange tijd in relatieve harmonie met de transities aan de slag te gaan, zonder al te veel

schade tijdens de overgang. Geen bestuurslaag, maar een dynamische flexibele groep van mensen die in hun eigen netwerken een belangrijke rol spelen. Mensen die juist ook over hun eigen positie heen kunnen en willen kijken. Diversiteit in dit beraad is daarbij erg belangrijk. Partijen, zoals de provincie Noord-Brabant en gemeenten, kennisinstellingen en ondernemers vragen we mee deel te nemen in dit beraad. Naast het bestuurlijk beraad zijn in de samenwerking en de aansturing van de opgaven in het mozaïeklandschap nog de nodige stappen te zetten. We vergroten de slagkracht in de uitvoering door grensontkennend en gebiedsgericht te gaan werken en we maken helderder afspraken bij de uitvoering over rollen, verantwoordelijkheden en bevoegdheden op zowel ambtelijk als bestuurlijk niveau.

De MFP ontwikkelen een andere kijk op de toekomst van het Brabants mozaïek.

De MFP willen met hun brede netwerk, onder meer in het "Brabants Mozaïek beraad", onderzoeken of het huidige Brabantse beleid en de bestaande instrumenten voldoende toegerust zijn op transities die plaatsvinden bij klimaat, energie, landbouw en natuur. We vragen met name aandacht voor de

Doel is elkaar

vast te houden,

te inspireren en

aan te spreken

Belangrijk is
de bundeling
van euro's, beleidsruimte,
grond en menskracht

realisatie van gestelde doelen in het water- en natuurbeleid, gezien de veranderingen in klimaat en andere gekoppelde transities die op Brabant afkomen. Een ander, hiermee samenhangend, punt is de vraag hoe de landbouw past bij de draagkracht van het landschap. Bij een andere kijk op de toekomst hoort ook onderzoek naar de effectiviteit van regels en procedures met als uitwerking bijvoorbeeld de inzet van doelaafspraken in vergunningen met gebruik van innovatieve, transparante meet- en monitoringssystemen of het verkennen van de mogelijkheid om procedures voor omschakeling, verbetering of uitbreiding te verkorten en goedkoper te maken met extra aandacht voor de mogelijkheid van invloed van de burger bij de besluitvorming (van onder andere de omgevingswet) en bescherming van de leefomgeving.

De MFP kiezen voor een grensontkennende aanpak. Om urgente opgaven aan te pakken zorgen wij voor een integrale gebiedseigen aanpak van vraagstukken en oplossingen, waarbij de manifestpartners bij het realiseren van de transities onderling verbindingen leggen. Samen wordt een strategische richting bepaald, vindt bundeling van

aanpak plaats door manifestpartijen en hun partners en achterbannen. We vergroten het inzicht in gebieden en maken afspraken om grondmobiliteit samen vanuit een centraal punt aan te pakken. Hierbij hoort ook het ontwikkelen van nieuwe organisatiestructuren zoals grondcoöperaties of andere samenwerkingsverbanden om bijvoorbeeld betere kringlopen te realiseren. We zetten in op een flexibele opstelling en integrale en vernieuwende blik bij de inzet van instrumenten en beleid. Belangrijk is de bundeling van instrumenten (zoals voor klimaatadaptatie, kavelruil, warme sanering veehouderij, natuurnetwerk, investeringen in hernieuwbare energie, gebiedsgerichte aanpak, NNB, structuurversterking van de landbouw). Het gaat om de flexibele inzet van beleidsruimte, FTE, grond en euro's en heldere kaders. Een gezamenlijk meerjarenprogramma transities landelijk gebied kan daarbij behulpzaam zijn. Provincie is met nadruk de partij die initiatieven kan stimuleren en helpen om gebiedsgericht verbinding te maken bij het realiseren van natuurnetwerk, bij het bieden van een toekomstperspectief voor de agrarische sector, voor het realiseren van wateropgaven, voor energie- en klimaatopgaven en de versterking van een aantrekkelijk landschap of om Brabant asbestvrij te krijgen. Maar we roepen ook de gemeenten op om een beleid te voeren dat zorgt voor een aantrek-

kelijk, gezond en ecologisch waardevol landschap. Gemeenten zijn een onmisbare partner bij het grensontkennend vormgeven van de transities. Ze gaan over omgevingswet, vergunningen, handhaving, financiering, inzet van grond, leefbaarheid van het buitengebied en staan dicht bij de burgers. De MFP vragen provincie, gemeenten (en andere partners) om deze oproep nu of straks te ondersteunen en om ons samen actief in te zetten voor een toplandschap in een topeconomie.

De MFP vragen aandacht voor de sociaal-economische aspecten van de transities. We roepen op om te zorgen voor een gerichte aanpak op het terrein van onderwijs- en scholingsbehoefte voor de transities. En om de arbeidsmarkteffecten ervan een vast onderdeel te laten uitmaken van de bredere regionaal-economische agenda's. We roepen op om maatschappelijke acceptatie en draagvlak te borgen voor innovaties en ruimtelijke ingrepen door de transities. Belangrijk daarbij is het behoud van sociale cohesie door opvang van sociale gevolgen en een eerlijke verdeling van de lusten en de lasten en participatie van burgers, werkenden en bedrijven bij de locatiekeuze, ontwikkeling en exploitatie van transities in het Brabants Mozaïek.

5 Voeden

Eten en voedsel spelen een belangrijke rol in de culturele identiteit van Brabant. De wereld van de voeding is volop in beweging met steeds meer aandacht voor herkomst, duurzaamheid en gezondheid. En de aandacht voor voedsel in de maatschappij is evident: voedsel is hip. De land- en tuinbouw zijn daarmee onmisbare sectoren in Brabant. Met de productie van gezond, veilig en

Eten en voedsel
spelen een belangrijke
rol in de culturele identiteit
van Brabant

smaakvol voedsel zorgen ze voor de voedselzekerheid en dragen ze bij aan de Nederlandse welvaart. Toch spelen er ook vele dilemma's bij de huidige voedselvoorziening. Er lijkt afstand te zijn ontstaan tussen boeren en

burgers, terwijl de boer toch dagelijks voorziet in eten en drinken van mensen. Ook ligt de nadruk van de huidige landbouw veelal op kostenverlaging en productieverhoging en minder op de kwaliteit. Het verdienmodel staat ook onder druk door de (te) lage prijs die voor voedsel wordt betaald. Gevolg is schaalvergroting en kleine marges voor agrarische ondernemers. Deze keuze leidt tot druk op de biodiversiteit, dierenwelzijn, het milieu, kwaliteit van water en de aantrekkelijkheid van het landschap. Kortom: redenen genoeg om na te denken over een structurele verandering in en versterking van de positie van de primaire sector in de samenleving.

De land- en tuinbouw staat daarmee aan het begin van een nieuwe periode waarin het gesprek over de productiewijze de maatschappelijke agenda vaker domineert. En waarin moet worden ingezet op transitie die tegemoet komen aan wat de consumenten, de samenleving, de natuur, de bodem, het water en het ecosysteem van de landbouw vragen. Ook is de land- en tuinbouw een onmisbare schakel in een duurzame, circulaire economie. Met een inzet gericht op het sluiten van kringlopen op een lager niveau dan nu. Zo ontstaan nieuwe samenwerkingen tussen plantaardige en dierlijke productie op regionaal en lokaal niveau. Om deze transitie vorm te geven, spelen allerlei uitdagingen. De belangrijkste zijn: een economisch volhoudbare landbouw, een landbouw passend bij de draagkracht van het Brabants Mozaïek en een landbouw die sociaal verantwoordelijk is. Er stoppen op dit moment veel agrarische bedrijven omdat ze de transitie niet kunnen realiseren en het economisch niet bolwerken. Dit is nog eens versterkt door recente wet- en regelgeving. Een goed sociaal vangnet is daarom onontbeerlijk. Er zijn tegelijkertijd veel bedrijven in de voedselketen bezig met nieuwe innovatieve ideeën en bedrijven. Zowel op het technische vlak maar ook bij landbouw die natuurinclusief is en kringlooplandbouw. Deze laatste zetten nog niet door in omvang en schaal.

Dat geldt ook voor de Brabantse biologische landbouw, die groeit maar nog achterloopt op de rest van Nederland.

Een sterke verweving
is nodig van
natuur- water- en
landbouwdoelen

De Brabantse landbouw is, in al zijn diversiteit, een onontbeerlijke partner bij de instandhouding van het Brabantse Mozaïek en de Brabantse economie. De primaire sector staat daarbij niet alleen. De voedingsketen van “grond tot mond” kent een internationale organisatie en oriëntatie, waarin de verwerking, financiering en retail doorslaggevend zijn. Gebaseerd op deze visie en ambitie ziet die diversiteit er wat betreft de manifestpartners als volgt uit:

De MFP gaan voor een Klimaatlimme landbouw. De landbouw draagt bij aan de oplossing

van het klimaatvraagstuk door CO₂ vastlegging in de landbouwgronden, door een andere grondbewerking, inzet van technologie en de ontwikkeling van een bodempaspoort. Hiervoor is een sterke verweving van natuur-, water- en landbouwdoelen nodig. Bij deze landbouw staan het zorgvuldig gebruik van natuurlijke hulpbronnen, een duurzaam beheer, versterking van de biodiversiteit en het minimaliseren van emissies centraal. Brabant is een voorbeeld voor de ontwikkeling van klimaatneutrale akkerbouw, tuinbouw en boomteeltbedrijven. Met de slimste toepassingen van meststoffen (meer kunstmest van organische vorm), chemische gewasbeschermingsmiddelen en schaars zoet water. Maar ook door het verbeteren van de bodem. Deze landbouw ontwikkelt ook teelt van nieuwe

gewassen en productiemethoden. Hierbij worden de effecten van klimaatverandering (droog/nat, zout/zoet, hagel/stormen, hitte) betrokken. Vanuit het natuur- en waterbeleid worden creatieve oplossingen aangedragen om dit mogelijk te maken. Zoals het nadenken over een instrumentarium dat klimaatadaptatie in beekdalen mogelijk maakt.

Brabant wordt Living Lab voor een innovatieve intensieve veehouderij. De Brabantse landbouw heeft veel bedrijven die produceren voor de internationale markt. Dat is ongeveer 80% van de totale Brabantse primaire landbouwproductie, waarvan op dit moment ongeveer 80% binnen Europa wordt geëxporteerd. Deze marktgerichte aanpak leidt en heeft al decennia geleid tot schaalvergroting en een intensieve landbouw.

Deze intensieve landbouw is in Brabant alleen volhoudbaar als de landbouw daarbij de volgende randvoorwaarden op korte termijn in acht neemt en realiseert: een beter dierenwelzijn; nagenoeg geen emissie; een veilige (gezondheid) en schone omgeving rondom de productie-eenheden zonder stank; het oplossen van het mestoverschot; verantwoord voer en kwalitatief hoogwaardige landschappelijke en ecologische inpassing. Het gaat om bedrijfssystemen die geen drijfmest produceren maar een betere organische mest.

Dit living lab ontwikkelt ook een bio-based agro-economie. Met gebruik van duurzame energie en het verwaarden van landbouw reststromen en -basisproducten.

De teelt van groenten, bloemen en planten in Nederlandse kassen wordt klimaatneutraal. Geothermiebronnen, duurzame elektriciteit uit het net en duurzame warmte van de industrie of uit andere bronnen vervangen aardgas voor kasverwarming en electriciteit voor belichting. Doordat in de glastuinbouw dan zelf geen productie van CO₂ meer plaatsvindt, wordt duurzame CO₂ van elders aangevoerd voor de gewasgroei. Bij de juiste randvoorwaarden en samenwerking met de overheid kan de glastuinbouw al voor 2040 klimaatneutraal zijn waardoor zij blijft voorlopen op de klimaatdoelstellingen. Om dit te bereiken is o.a. voldoende CO₂ beschikbaarheid, aanleg van warmtenetwerken, vernieuwing en herstructurering van glastuinbouwbestand, voldoende voortgang in geothermie-voorzieningen en andere bronnen van groot belang. Om dit te kunnen bereiken is medewerking van overheden en andere organisaties nodig. Het gaat om (mee)koppelkansen benutten bij (nieuwe) infrastructuur en bedrijven die energie en/of CO₂ vragen en/of leveren. Het gaat ook om snelle procedures en inzet op wet- en regelgeving, financiering en regie door de overheid.

We vragen de
provincie een duidelijke
stip op de horizon
te zetten

De MFP zetten zich in voor een extensievere en meer grondgebonden melkveesector. Binnen Brabant zijn al veel innovatieve bedrijven bezig om landbouw succesvol vorm te geven zoals het collectief van boeren in Het Groene Woud. Een vorm daarvan is landbouw die natuurinclusief is en naast landbouwkundige productie gebruik maakt van en zorg draagt voor biodiversiteit (door aanleg van landschapselementen en het sluiten van kringlopen op lokaal niveau). De meer grondgebonden landbouw kan worden bevorderd door een specifiek hierop gericht programma. De landbouwsector ontwikkelt dit samen met haar partners. Een extensieve grondgebonden veehouderij heeft in het sterk verstedelijkte Noord-Brabant, waar ook een innovatieve plantaardige sector is, bestaansrecht als ze gebruik kan maken van de gronden van de plantaardige collega en van “natuurgronden”. De terreinbeheerders en landgoedeigenaren zijn bereid om mee te werken aan toename van de grondge-

bondenheid, bijvoorbeeld door de samenwerking te versterken door het verpachten van graslanden aan ondernemers die al stappen zetten of door langer zekerheid te bieden. En door de kleine en middelgrote familiebedrijven te versterken. De sociaal- culturele waarde van deze eeuwenoude opvolging is hoog en verdient versterkt te worden. Mede als cultuurdrager van onze lokale woongemeenschappen. De MFP vragen de provincie om een duidelijke stip op de horizon te zetten voor deze aanpak en beleid dat daar coherent en actief naartoe stuurt.

De MFP roepen de supermarkten, (internationale) inkoopbureaus, de financiële sector, de verwerkende voedingsindustrie en andere ondernemers om de transitie van de voedselketen actiever vorm te geven. Dat kan door de (lokale) producent en consument meer te verbinden waardoor burgers zien en beseffen hoe voedsel geproduceerd wordt. Met als gevolg dat ze voedsel waarderen en bewuster consumeren. Dat vraagt

om een omslag. De nadruk in de voedselketen ligt nu op een groot aanbod, promotie en concurrentie van goedkoop en niet duurzaam geproduceerd voedsel en niet op kwaliteit en duurzaamheid. De ketenpartners hebben de mogelijkheid en verantwoordelijkheid om dit anders vorm te geven. Hierbij verdient de boer een reële vergoeding voor zijn inspanningen voor voedsel, bescherming en landschap! De diversiteit van de landbouw draagt immers bij aan de veelkleurigheid van het Mozaïek van Brabant. Met regio's als toonaangevende en unieke locaties, op de scheiding van stad en land, agro en natuur.

De MFP stellen de zoetwatervoorziening veilig door samen met partners het (grond)watersysteem duurzaam en robuust te maken waarbij onttrekking en aanvulling met elkaar in evenwicht zijn en voldoende en schoon water beschikbaar is voor landbouw en natuur. In de hoger gelegen gebieden moet (de sturing van) het watersysteem zodanig worden aangepast dat water langer kan worden vastgehouden en beter kan infiltreren in de bodem. Dit helpt om de gevolgen van droogte, maar ook van wateroverlast door klimaatverandering, voor landbouw en natuur te verminderen. Op bedrijfsniveau en met de sector loopt het gesprek over de BedrijfsWaterPlannen waarbij optimaal water- en bodemgebruik onderdeel is van een duurzame bedrijfsvoering.

Energie is onmisbaar voor welvaart en welzijn van de Brabantse inwoners. De besparing en verduurzaming daarvan is een van de grootste uitdagingen voor de komende decennia en heel veel partijen zijn daar al zeer intensief mee bezig.

Het is geen eenvoudige opgave. We zetten op korte termijn flink in op de bouw van windturbines en zonneparken. De toepassing van Duurzame Energiebronnen vraagt ruimte. De verduurzaming van de energieopgave vormt een gezamenlijke opgave. Voor de duurzame energievoorziening van Brabant zullen we daarom onherroepelijk moeten uitwijken naar het buitengebied. Vraag is welke energiebronnen kunnen we waar dan wel en waar niet toepassen? De manifestpartners willen zich volop inzetten om duurzame energie te leveren voor de bewoners van Brabant en mee te zoeken naar nieuwe mogelijkheden. Deze transitie heeft veel impact op natuur, landbouw en de cultuurhistorische Brabantse landschappen. De risico's van deze transitie zullen beheerst moeten worden en te negatieve ontwikkelingen omgebogen. We beseffen dat we tijdig keuzes moeten maken en realiseren dat het vaak om tijdelijke oplossingen gaat bij energietransitie. En dat combinaties denkbaar zijn met bijvoorbeeld recreatie, al geplande vervanging van infrastructuur (gas, elektriciteit, riool, telecom), klimaatadaptatie en zo verder. We laten de transitie ons niet overkomen, maar bepalen zelf onze benaderingswijze. Bij het zoeken naar mogelijkheden voor duurzame energie speelt participatie van en draagvlak bij de bewoners een belangrijke rol.

De MFP zijn van mening dat bij de productie van zonne-energie geldt: eerst daken dan land. En als er zonneweides in het landelijk gebied komen dan in gebieden met lage landschappelijke, ecologische of landbouwkundige waarde. Ook zetten wij ons optimaal in als het gaat om het maximaal benutten van grootschalige clustering op land

Het Brabantse Mozaïek verandert constant

voor de opwekking van duurzame energie (wind en waar nodig ook zon). De Brabantse land- en tuinbouw stelt de daken van haar opstallen beschikbaar voor zonne-energie en werkt mee aan het bereiken van de klimaatdoelen op hun terreinen en maakt de glastuinbouw energieneutraal. De **terreinbeherende organisaties** onderzoeken op hun eigen terrein vóór 2020 welke locaties geschikt zijn om energie te winnen. Het kan bijvoorbeeld gaan om de realisatie van windmolens op plekken langs infrastructuur waar de publieke natuurbeheerders grondbezit hebben. Hier is aandacht nodig voor bescherming van landschappelijke en cultuurhistorische waarden. De **Brabantse Milieufederatie** wil

De MFP zetten zich volop in om mogelijkheden te bieden voor hernieuwbare energie

een actieve bijdrage leveren aan de regionale energiestrategieën en zorgen dat de energieopwekking zich goed verhoudt tot de kwaliteiten van het Brabants Mozaïek. De **Waterschappen** zorgen voor energieneutraliteit in

hun bedrijfsvoering. Voor de waterschappen is energieneutraliteit in 2025 uitgangspunt. De drie Brabantse Waterschappen onderzoeken daarnaast gezamenlijk vóór 2020 welke extra stappen gezet kunnen worden. Onderzoek moet uitwijzen welke eigendommen geschikt zijn om in te zetten voor de productie van duurzame energie. De meeste kansen voor de korte termijn liggen daarbij op de gebouwen in bezit en op de locaties waar op dit moment rioolwater wordt gezuiverd. Hier zijn kansen voor de productie van wind- en/ of zonne-energie. Ook aquathermie kan een bron zijn voor duurzame energieproductie. Het gaat om oppervlaktewater, rioolwater en drinkwater. Juist

deze kansen gaan de waterschappen verkennen. Ook andere eigendommen (dijken, watergangen, percelen) worden verkend op hun mogelijkheid om een bijdrage te leveren aan de productie van hernieuwbare energie. Gemeenten zoeken naar locaties waar energie geproduceerd kan worden. De MFP zullen met een positieve grondhouding deze locaties beoordelen, gezien de maatschappelijke opgaves. Argumenten zullen gewisseld worden, als het gaat om de diverse waarden van het buitengebied.

De **MFP vragen de provincie** voor de energietransitie: a) een bestendige beleidslijn te ontwikkelen voor verduurzaming van energie waarbij de ondernemers in het buitengebied duurzaam kunnen ondernemen en samen te onderzoeken welke innovatie daadwerkelijk ingevoerd kan worden en hoe dit te financieren. b) in kaart te brengen welke vormen van duurzame energie op welke plekken in Brabant wél en op welke plek echt niet kunnen om zo duidelijkheid voor alle partijen te creëren. c) om eenduidige randvoorwaarden op te stellen voor de vergunningverlening bij duurzame energieprojecten, zodat voor iedereen een gelijk speelveld ontstaat en cowboys buiten de deur worden gehouden. d) om een financieringsconstructie te ontwerpen, zodat burgers zonder initiële investering kunnen participeren in duurzame energieprojecten. e) binnen de provinciale kaders na te gaan waar verdere flexibilisering van doelen en begrenzing nodig is om boeren te betrekken en in te spelen op het klimaat. We pleiten voor beloning van klimaatdiensten, zodat we het oplossend vermogen van de boeren ten volle benutten.

6 Beschermen

Om veilig te kunnen werken en wonen en de Brabantse economie te laten floreren, is behoud en ontwikkeling van de draagkracht van het Brabantse landschap en ecosysteem een belangrijke voorwaarde. De MFP onderschrijven de eeuwenoude en eeuwigdurende opdracht om te zorgen voor een goed functionerend robuust natuurnetwerk en aantrekkelijk landschap. Het herbergt cultuurhistorische, archeologische en ecologische waarden die beschermd en ontwikkeld moeten worden. Zo'n robuust landschap kan haar inwoners en de economische functies in Brabant beschermen tegen overstroming/uitdroging of andere invloeden van buitenaf zoals dierziekten. De groene omgeving draagt bovendien aantoonbaar positief bij aan de gezondheid van mensen! Beleving van rust en ruimte zijn in dit verband in het dynamische Brabant een factor van belang. Het natuurnetwerk wordt bovendien bezocht en gewaardeerd door een groot aantal Brabanders en gasten van buiten de provincie en heeft recreatieve waarde.

De Brabantse natuur- en landschapswaarden en biodiversiteit staan onder druk door ruimtelijke dynamiek en klimaatextremen. Buiten de natuurgebieden loopt de biodiversiteit snel terug en stagneert de realisatie van het NNB. Het halen van de Europese waterkwaliteitsnormen is niet mogelijk door te hoge concentraties nutriënten.

Verbetering van de omstandigheden zijn dan ook hard nodig. Ook dwingt de klimaatverandering ons om naar water- en natuurdoelen te kijken. Het Watersysteem in stad en land is onvoldoende ingesteld op klimaatveranderingen zoals extremen (neerslag, droogte en hittestress) met grote economische gevolgen.

De MFP vergroten de robuustheid van het systeem. Dat geldt als eerste voor het behoud en de ontwikkeling van de natuur en landschapswaarden. De afgelopen jaren zijn flinke stappen gezet bij de realisering van het NNB en hiermee gaan we verder. Het Natuurnetwerk wordt conform de eerder gemaakte afspraken door partijen in het GOB gerealiseerd. Zoals over de inzet van de MFP en dat gestreefd wordt dat 40% van de realisatie van de te ontwikkelen natuur door particulieren plaatsvindt. Dat laatste moet een impuls geven aan het ondernemend natuurnetwerk en volop ruimte bieden aan deelname door particulieren en agrariërs met flexibiliteit in natuurdoelen en begrenzing. Onderdeel van het NNB is dat natuurgebieden met elkaar worden verbonden. Ecologische Verbindingszones

Het Brabantse Mozaïek verandert constant

Vitale bodems
houden water beter
vast en verhogen de
landbouwproductie

(EVZ's) verbinden de natuuropgaven in het landelijk gebied. Ze zorgen voor meer natuurwaarden, een aantrekkelijker landschap, betere waterkwaliteit, meer watervoorraad, voldoende bergingscapaciteit en de mogelijkheid voor beleving. Ze spelen ook een belangrijke rol bij de ontsnipperingsmaatregelen zoals faunapas-sages bij wegen. Kwetsbare natte natuurgebieden worden

beschermd door gelijktijdig ruimte te vinden voor waterconservering en -berging. En ook de bodem wordt ingezet bij het vormgeven van een robuuster systeem. De robuustheid van het watersysteem wordt vergroot door de Brabantse beekdalen klimaatbestendig in te richten. Dit vraagt om een uitgekiend gebiedsgericht samenspel van verschillende betrokken partijen en inzet van instrumenten met kansen voor alle partijen. De Waterschappen zullen hierin het initiatief nemen.

De MFP gaan onverminderd door met de realisatie van de natuuropgaven. Het is mooi om te zien dat steeds meer particulieren en agrariërs samen met waterschappen en natuurorganisaties een rol spelen in beheer en aanleg van natuur. Dat geldt ook voor de succesvolle inzet op het behoud van de voor Brabant karakteristieke plant- en diersoorten. In natuur-, landbouw én bewoond gebied zetten we onze inzet voort door onder meer het gebruik van ambassadeursoorten. De MFP leveren ook buiten het Natuurnetwerk Brabant inzet op natuur- en landschapswaarden in het agrarisch gebied; het voortzetten van agrarisch natuur- en

landschapsbeheer levert een grote bijdrage aan een aantrekkelijk landschap. Het biedt ook kansen voor een landbouw die natuurinclusief werkt, met nieuwe verdienmodellen voor de agrariër. Hiervoor zijn de regelingen voor particulieren en agrariërs hard nodig. Hiermee wordt hun inspanning voor een mooi en toegankelijk landschap gewaardeerd. Versterking van deze regelingen, bijvoorbeeld voor het behoud van bijzondere cultuurhistorische elementen zoals lanen, zou een mooie aanvulling zijn. De MFP leggen nieuw bos aan. Dat draagt bij aan vastlegging van koolstof en het vergroten van de duurzame inlandse houtproductie. Voor grondeigenaren is dit een aantrekkelijke keuze zijn al dan niet gecombineerd met waterconservering, recreatieve ontwikkelingen of agroforestry/ voedselbossen.

De MFP zetten volop in op een vitale bodem. Bodembeheer gericht op het maximaal vastleggen van organische stof. Door het creëren van vitale bodems wordt water beter vastgehouden. Dat biedt kansen tegen droogte voor zowel natuur als landbouw en het beschermt benedenstroomse (stedelijke) gebieden tegen overstroming. Ook op milieuvlak snijdt het mes bij de inzet op een vitale bodem aan twee kanten. Het verhoogt de landbouwkundige opbrengsten en vermindert de uitspoeling van meststoffen naar de omgeving. Het zorgt voor evenwicht in de bemesting. Gebiedspartijen werken samen in het regionaal koppelen van organische stofstromen en de toepassing hiervan. Dit versterkt samenwerking tussen agrariërs, landgoedeigenaren en natuur- en waterbeheerders.

7 Inspireren

Een aantrekkelijk, veilig landschap en veerkrachtig ecosysteem is absolute voorwaarde voor een succesvolle kenniseconomie. Het biedt belangrijke vestigingsvoorwaarden voor de Brabantse economische dragers en bevordert de gezondheid

Inspireren begint

bij onze

kinderen ....

en productiviteit en levert het onmisbare ecosysteemdiensten als schone lucht, schoon water, grondstoffen, koolstofvastlegging.

Toename van groen en water zorgt voor besparing op zorgkosten en minder ziekte en ziekmelding. De productiviteit wordt verhoogd en biedt oplossingen en preventie voor burn-out en voor overgewicht en weinig bewegen (hardlopen, zwemmen, fietsen en wandelen). Toegankelijk groen dicht binnen 3 kilometer van huis leidt tot meer wandelen. De meeste buitenactiviteiten worden binnen deze straal ondernomen. Bossen en agrarische gebieden trekken de meeste recreanten en fietsen. Daarmee hebben de manifestpartners de sleutel voor een succesvolle Brabantse economie

in een aantrekkelijk en ecologisch waardevol landschap in handen en ze zetten zich daar ook volop voor in. Landschap vormt een belangrijk element bij de collectieve beeldvorming. Denk daarbij aan de schilderijen van Mauve, van Gogh, en Mesdag. Het fraaie Brabantse mozaïeklandschap biedt daarmee ook veel recreatiemogelijkheden en is ook daarom van grote economische betekenis. Het levert veel banen in de recreatiesector.

Er is een toename van kleinschalige en lokale en regionale initiatieven van burgers en bedrijven. Tegelijkertijd staat/ komt er veel agrarische bebouwing in het buitengebied leeg te staan (VAB, Vrijkomende Agrarische Bebouwing) met als gevolg mogelijke criminaliteit/ ondermijning en de achteruitgang van de aantrekkelijkheid van het landschap. Herbestemming blijkt daarbij een complex vraagstuk te zijn. Onze ambitie is om de leefbaarheid te verbeteren.

Inspireren begint bij onze kinderen, binnen de gezinnen, de scholen en de verenigingen. Respect voor de natuur, kennis waar de voeding vandaan komt en het sociaal met onze verscheidenheid omgaan, daar staan we voor. Klasseboeren,

natuurwerkdagen, bezoeken aan landgoederen spelen hierop in. En later is het zaak dat onze HBO- en Universiteiten voeling hebben met de onderzoeksvragen van het platteland. De manifestpartners zijn onmisbaar om deze urgentie uit te dragen en dit landschap in stand te houden en door te ontwikkelen.

We vragen onze partners om structurele intensivering van toezicht en handhaving

De MFP met haar brede achterban creëren een aantrekkelijk landschap door afwisseling van functies en door de ver-

schillende transitie met elkaar te verbinden en stimuleren daarmee de grote economische betekenis. Om de cultuurhistorische waarden in het buitengebied en de gebiedseigenheid te versterken is o.a. op landgoederen een start gemaakt met het ontwikkelen van passende (groene) verdienmodellen. We doen dat door VAB's samen

met de boeren om te bouwen tot woongemeenschappen. De MFP roepen de Brabantse ondernemers op om meer inzet en bijdragen aan het voor hun onmisbare unieke Brabantse Mozaïek te leveren.

De MFP bieden het fraaie Brabantse mozaïeklandschap aan voor veel recreatiemogelijkheden. De MFP en haar achterbannen willen meewerken aan een toegankelijk landschap, aan versterking van de wandel-, fiets en paardrijroutes. Vervolgstappen met provincie en gemeenten zijn nodig om de eigenaren te verleiden. Voor de monumentale laanstructuren zijn extra stappen nodig, om hier veilig en ook voor de lange termijn van te kunnen blijven genieten. We willen goede afspraken maken over beleid én uitvoering van het faunabeheer, met een efficiënt melding- en vergoedingssysteem bij schade t.b.v. het draagvlak bij agrariërs en monitoring. Aanvullend onderzoek

naar (groene) verdienmodellen in relatie met herbesteding van monumenten en landgoederen is nodig.

De MFP dragen de urgentie uit om dit landschap in stand te houden en door te ontwikkelen onder meer door hun educatieve programma's en door het ontwikkelen van een programma gericht op innovatie samen met onderwijs en onderzoek. Dit programma richt zich op groene verdienmodellen, versterking van de biodiversiteit en versterking van kringlopen in de landbouw.

De MFP werken aan de veiligheid van het buitengebied De MFP zetten hun toezichthouders en die van andere netwerkorganisaties zoals wildbeheereenheden en agrarische collectieven in om de veiligheid van het buitengebied te waarborgen. We vragen onze partners om een structurele intensivering van toezicht en handhaving.

Landschap vormt een belangrijk element bij de collectieve beeldvorming. Denk daarbij aan de schilderijen van Mauve, van Gogh, en Mesdag.

COLOFON

Redactie ► Carel Nobbe, Ernst-Jan van Haften, Hendrik Hoeksema, Ton Boer, Rene de Bont, Yvette Osinga **Fotografie** ► Brabants Landschap, ZLTO, Waterschap Aa en Maas, Shutterstock
Ontwerp ► Linda van Eijndhoven, studio x-hoogte, Tilburg **Druk** ► Q-Promotions

Brabants
mozaïek
IN
ONTWIKKELING

Inspireren
Voeden
Samenwerken
Beschermen

De Manifestpartners – dat zijn Brabantse Milieufederatie (BMF), ZLTO, Brabants Landschap, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Brabantse Waterschappen, Brabants Particulier Grondbezit (BPG) en de vijf grote Brabantse gemeenten (B5) investeren sinds jaar en dag in de kwaliteit en betekenis van het Brabantse Mozaïek.